

מוכר כסותו ומחזר על הפתחים א

א. מה יעשה אדם עני שאין לו כסף לרכוש חפצי מצוה? למשל, תפילין, מזוזה או אפילו ארבעת המינים ונרות חנוכה? האם הוא חייב לחזור על הפתחים ולבקש צדקה לצורך קיום המצוה? האם הוא חייב למכור את בגדיו היפים ולהסתפק בבגדים פחות יפים וטובים? או שבעקבות מצבו הכלכלי הקשה הוא נחשב כאנוס?

חזור אל דברי הראשונים שלמדנו לעיל שהגבילו את חובת ההשקעה, דברים שנפסקו על ידי הרמ"א, הגה: ומי שאין לו אתרוג, או שאר מצוה עוברת, א"צ לבזבז עליה הון רב, וכמו שאמרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אפילו מצוה עוברת, ונסה לענות על השאלות לאורם.

אם אדם לא צריך להוציא על מצוות עשה יותר מחומש מנכסיו, אז מסתבר שעני אינו חייב למכור את כסותו – הרי בשביל אדם ללא כסף הכסות היא יותר מחומש!

מקור נוסף שפוטר את העני הוא הירושלמי שלמדנו לעיל (פאה א, א):

דנתי ר' שמעון בן יוחאי גדול הוא כיבוד אם ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו. נאמר כאן כבוד את אביך ואת אמך ונאמר להלן כבוד את ה' מהונוך במה את מכבודו מהונוך מפריש לקט שכחה ופאה. מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני וחלה. ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית. מאכיל את הרעבים ומשקה את הצמאים. אם יש לך את חייב בכל אילו ואם אין לך אין את חייב באחת מהן. אבל כשהוא בא אצל כיבוד אם ואם בין שיש לך ובין שאין לך כבוד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים.

נסה לענות על שאלתנו לאור דברי הירושלמי.

האליה רבה פוסק בעקבות הירושלמי שעני שאין לו כסף לרכוש חפץ מצוה פטור מהמצוה ואינו צריך לחזור על הפתחים (כה, א):

גרסינן בירושלמי דפאה [פ"א ה"א] דאין מחויב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין וציצית.

חשוב היטב: מהי סברת הדין? מדוע הוא אינו מחויב לחזור על הפתחים, הרי הוא חייב במצוה! מהי סברת הפטור?

ב. מהמקורות שלמדנו עלה אפוא שעני אינו חייב למכור את כסותו ולבקש צדקה. אולם, מהמשנה בפסחים ומסוגיית הגמ' כפי שהתפרשו על ידי הראשונים עולה אחרת. נפתח במשנה (פסחים צט):
אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי¹.

1. התמחוי היה קופת צדקה ששימשה את שכבת העניים המרודים ביותר שאין להם כסף אפילו לאוכל.

נלמד את פירוש הרשב"ם (שם):

ולא יפחתו לו. גבאי צדקה המפרנסין את העניים כדתנן (פאה פ"ח מ"ז) אין פוחתין לעני העובר ממקום כו' אלמא לישנא דלא יפחתו אגבאי צדקה קאי והוא הדין נמי אם לא יתנו לו שצריך שיחזר בכל כחו אחריו אלא אורחא דמילתא נקט שרגילין ליתן לו ארבע כוסות... ואפילו. הוא מתפרנס מתמחוי של צדקה דהיינו עניי שבעניי דתנן במסכת פאה [פ"ח מ"ז] מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי, אפילו הכי אם לא נתנו לו גבאי צדקה ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לארבע כוסות.

כיצד מפרש הרשב"ם את המילים 'ואפילו מן התמחוי'? מה הנושא של חלק זה של המשנה?

החלק הראשון, 'ולא יפחתו לו מארבע כוסות', עסק בגבאי הצדקה וחייב אותם לדאוג לכך שיהיו לעניים ארבע כוסות. החלק השני, 'ואפילו מן התמחוי', עסק בחובת העני עצמו כאשר הגבאים לא דאגו לו לארבע כוסות. החידוש במילים 'אפילו מן התמחוי', הוא שאפילו עני ביותר שזכאי לקבל מהתמחוי חייב לדאוג לכך שיהיו לו ארבע כוסות, 'אפילו הכי אם לא נתנו לו גבאי צדקה ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לארבע כוסות'.

רבנו פרץ הביא את קושייתו של **רבנו יחיאל** על הרשב"ם ואת פירושו (תוספות רבנו פרץ שם):

פירש הקונטרס ואפילו מתפרנס מן התמחוי דהיינו עניי שבעניי... מכל מקום אם לא יתנו לו גבאי צדקה ימכור מלבושיו עבור ד' כוסות. ולא נראה לה"ר יחיאל דמאי קא משמע לן פשיטא, כיון דמחויב בד' כוסות מה לי עשיר מה לי עני, ועוד קשה דמשמע דקאי אגבאי צדקה שיתנו לו מן התמחוי, דהא קאי אלא יפחתו (בעוד שהרשב"ם פירש שחלק זה עוסק בחובת העני עצמו). לכן נראה לה"ר יחיאל דמייירי שיש לו מזון ב' סעודות ואמרינן מי שיש לו ב' סעודות לא יטול מן התמחוי, ואם לא בשביל ד' כוסות לא היה נזקק ליטול מן התמחוי, קמ"ל דיזדקק לתמחוי בשביל ד' כוסות, שיתנו לו גבאי צדקה אפילו מן התמחוי. וכן משמע בירושלמי דאמר ר' חייא בן יורדן לפי שאין ערב לו לאדם ליקח מן הקופה של צדקה וכאן אפילו מן התמחוי.

מהן הקושיות של רבנו יחיאל על פירוש הרשב"ם? מהו חידוש המשנה לפי פירושו?

לפירושו המשנה עוסקת כולה בגבאים, והחידוש במילים 'ואפילו מן התמחוי', הוא שאם יש צורך אז הגבאים נותנים לארבע כוסות מן התמחוי אפילו לאנשים שאינם זכאים בדרך כלל לקבל ממנו. החידוש בכך כפול: היכולת להשתמש בתמחוי גם לצורך אנשים שאינם עניים מספיק כדי לקבל ממנו בדרך כלל; והחובה על העני לקבל מהתמחוי על אף חוסר הנעימות בכך.

התבונן היטב בדברי הרשב"ם, 'ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לארבע כוסות', ובקושייה של רבנו יחיאל, 'דמאי קא משמע לן פשיטא, כיון דמחויב בד' כוסות מה לי עשיר מה לי עני'. חזור אל השאלה האם עני חייב למכור את כסותו לצורך קיום המצוות, ונסה לענות עליה לאור דברי הרשב"ם ורבנו יחיאל!

השו"ע מביא את דברי הרשב"ם להלכה² (תעב, יג):
 אפילו עני המתפרנס מן הצדקה **ימכור מלבושו** או ילוה או ישכיר עצמו בשביל יין לד' כוסות.
 וכותב על כך **המשנ"ב** (ס"ק מב):
 ימכור מלבושו - היינו אם הגבאים לא נתנו לו אעפ"כ אין לו לפטור עצמו.

חשוב היטב: מה היחס בין דברים אלו ובין היסוד שאדם אינו חייב להוציא על מצוות
 עשה יותר מחומש מנכסיו? האם הכסות אינה נחשבת כיותר מחומש בנכסיו?

ג. מהו היחס אפוא בין דברי הראשונים בפסחים ובין היסודות שלמדנו לעיל? לפני שננסה
 להתבונן בשאלה נמשיך למוקד מרכזי נוסף. הרמב"ם כותב בהלכות חנוכה (מגילה וחנוכה ד, יב):
 מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף
 בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, **אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל**
 (מבקש צדקה) **או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.**
 הרמב"ם מיישם אפוא את הדברים שלמדנו בארבע כוסות בחנוכה. וכך פוסק בעקבותיו **השו"ע**
 (תרעא, א):
 צריך ליזהר מאד בהדלקת נרות חנוכה, **ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו**
ולוקח שמן להדליק.
 נלמד את הסברו של **הרב המגיד** לדברים (שם):
 נראה שלמדו ממה שנתבאר פ' ז' מהלכות חמץ ומצה שאפילו עני שבישראל לא יפחות מד'
 כוסות **והטעם משום פרסומי ניסא** וכל שכן בנר חנוכה דעדיף מקדוש היום (והגמ' מנמקת זאת בכך
 שגר חנוכה בא לפרסומי ניסא) **כמו שיתבאר בסמוך.**
 וכך כותב **המשנ"ב** על דברי השו"ע שמחייב עני לחזר על הפתחים ולמכור כסותו (שם ס"ק ב):
ואפילו עני וכו' - משום פרסומי ניסא.
 וכך כותב **ערוך השולחן** (תרעא, א):
 ולפי שאירע הנס בנרות תקנוה להדליק נרות בכל לילה כדי להזכיר הנס [טור] וצריך כל אדם
 ליזהר בהם מאד ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן להדליק
דכל מה שהוא פירסומי ניסא החיוב אפילו על עני כמו ד' כוסות.

התבונן היטב בדברי הרב המגיד והפוסקים, חזור לשאלות על החיוב למכור כסותו ולחזר
 על הפתחים ונסה לענות עליהן.

אכן, בדרך כלל עני אינו חייב למכור כסותו או לחזר על הפתחים, כעולה מדברי הירושלמי ומהגבלת החיוב
 הכספי לחומש מהנכסים. אולם, לארבע כוסות ונר חנוכה דין מיוחד שנובע מכך שמטרתם לפרסם את הנס.
 במצוות שעניין פרסום הנס החמירו יותר וחייבו אדם לחזר על הפתחים ולמכור את כסותו.

2. רבנו יחיאל וראשונים אחרים אמנם חולקים בפרשנות המשנה, אך זו מחלוקת פרשנית ונראה שהם אינם
 חולקים על חידושו, וכפי שעולה מקושיית רבנו יחיאל.

ד. הבנה זו שהחייב למכור כסות ולחזור על הפתחים הוא דין מיוחד בנר חנוכה וארבע כסות, מצוות של פרסומי ניסא, הובילה את רבותינו לדיון נוסף. הפרי מגדים דן במקרה שבו המלכות גזרה קנס כספי גדול על מי שידליק נרות. האם הקנס וההפסד הכספי הגדול יכול לפטור מהדלקה? נלמד את תשובתו (פמ"ג משבצות זהב תרעא, ג):

ועיין סימן תרנ"ו [בהגה] באתרוג, מצות עשה בממון אל יבזבז יותר מחומש, והוא הדין נר חנוכה אם עונש ממון.

מהי תשובת הפרי מגדים? הקשה עליו מהחייב על העני למכור את כסותו, חיוב מיוחד בחנוכה וארבע כסות!

כך מקשה רע"א (הגהות רע"א שם²):

עיין פרי מגדים במשבצות הזהב על הט"ז סעיף ג' שכתב, כמו באתרוג אל יבזבז יותר מחומש הוא הדין נר חנוכה, ע"ש. ולענ"ד לא משמע כן, דהא עני המחזיר על הפתחים מוכר כסותו, ולעני כזה נראה דכסותו הוא בכלל הון רב, ואפשר יותר משליש בנכסיו, אלא על כרחיך שמשום פרסום הנס החמירו יותר חז"ל ממצות עשה.

וכך כותב ערוך השולחן (תרעא, ב):

ונראה דבנר חנוכה וד' כסות אין שיעור להוצאתן דאע"ג דבכל המצות יש... או חומש... מכל מקום אלו שהם פירסומי ניסא וחייבו לעני למכור כסותו שוב אין שיעור לדבר, ויש מי שאומר דגם כאן אל יבזבז יותר מחומש [פמ"ג] ולא נראה כן [וכ"כ הגרע"א].

מהי קושייתו של רע"א? מה הוא מוכיח מהדין המיוחד של מוכר כסותו שנאמר בחנוכה?

הפמ"ג יישם את היסוד של הגבלת חובת ההשקעה בנר חנוכה, ופטר מתוך כך כאשר המלכות גזרה קנס כספי גדול על ההדלקה. רבי עקיבא איגר מקשה עליו: אם יסוד זה אכן נאמר גם בחנוכה, איך נבין את החיוב המיוחד של 'מוכר את כסותו' שנאמר בחנוכה וארבע כסות? הרי יתכן מאוד שעבור עני שאין לו כלום הכסות היא יותר מחומש מנכסיו, ובכל זאת חכמים חייבו אותו למכור אותה! ומכאן שהגבלת חובת ההשקעה לא נאמרה במצוות של פרסומי ניסא.

ה. מהי סברת הדברים? מדוע דווקא במצוות של פרסומי ניסא החמירו חכמים יותר וחייבו את העני למכור כסותו ולחזור על הפתחים? נלמד את הסברו של האבני נזר (אור"ח תקא):

וצריך לומר שאני המצוות שבליל פסח הם לפרסם לבניו ובני ביתו כדכתיב והגדת לבנך... והדבר מובן על פי מה שאמרתי כבר בטעם הרמב"ם דכל מצוות אינו מחוייב למכור כסותו, שהרי חישב לעשות מצוה ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, מה שאין כן פרסומי ניסא לפרסם לאחרים ומה לאחרים במחשבתו.

3. הגהה זו מופיעה רק בחלק מהמהדורות.

הסבר את דברי האבני נזר. מה אתה חושב על הדברים? הם מובנים לך?

1. נפגשנו אפוא שיטת הרב המגיד והפוסקים שהולכים בעקבותיו לפיה במצוות פרסומי ניסא יש חיוב מיוחד. כפי שנראה יש בדרך זו כמה קשיים, ונפתח בשאלה מדברי רבנו יחיאל. הרשב"ם פירש שהמילים 'ואפילו מן התמחוי' עוסקות בחובת עני למכור את כסותו, 'אפילו הכי אם לא נתנו לו גבאי צדקה ימכור את מלבושו... בשביל יין לארבע כוסות'. שאל על כך **רבנו יחיאל** (תוספות רבנו פרץ שם):

ולא נראה לה"ר יחיאל דמאי קא משמע לן פשיטא, כיון דמחויב בד' כוסות מה לי עשיר מה לי עני.

הקשה על הדרך שלמדנו מדברי רבנו יחיאל, והוכח מדבריו שהוא חולק עליה.

אם באמת פירוש הרשב"ם למשנה הוא חידוש מיוחד שנאמר בארבע כוסות, חידוש מיוחד במצוות פרסומי ניסא, אז איך אפשר לשאול על פרשנותו, 'מאי קא משמע לן פשיטא, כיון דמחויב בד' כוסות מה לי עשיר מה לי עני'. אלא דאי שלהבנת רבנו יחיאל והראשונים הרבים שהביאו את קושייתו החיוב למכור את כסותו הוא דין פשוט שנאמר בכל המצוות ולא רק במצוות פרסומי ניסא!

שאלה נוספת על הבנה זו של דברי המשנה כדין מיוחד במצוות פרסומי ניסא, עולה משאלת הגמ' על המשנה (פסחים קיב):

ואפילו מן התמחוי וכו'. **פשיטא!** – לא נצרכא אלא אפילו לרבי עקיבא, דאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות (ועדיף שאדם לא יקיים את מצוות כבוד ועונג שבת משיקבל צדקה) – **הכא משום פרסומי ניסא [מודה]** (שיקבל צדקה).

הסבר את השאלה של הגמ' ואת התשובה. נסה להקשות משאלת הגמ' על הבנת המשנה כחידוש מיוחד במצוות ארבע כוסות. נסה להביא מהתשובה ראייה להבנה זו.

אם המשנה הייתה מחדשת חידוש מיוחד בארבע כוסות, שדוקא במצוה זו עני צריך למכור כסותו ולחזר על הפתחים, אז איך הגמ' שואלת על המשנה 'פשיטא?' הרי זהו חידוש גדול שהתחדש רק במצוות ארבע כוסות ונר חנוכה, והמשנה היא המקור לחידוש זה! אולם, מצד שני יתכן להביא מתשובת הגמ' ראייה להבנה זו: הגמ' הרי מחלקת בשיטת רבי עקיבא בין מצוות כבוד שבת ועונג שבת, שבהם נאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ובין מצוות פרסומי ניסא, ויתכן שכוונת הגמ' לחלק בין כלל המצוות⁴ ובין מצוות פרסומי ניסא, ושהחילוק מתייחס גם למכירת כסות ולא רק לקבלת צדקה.

2. ואכן, יש ראשונים שמדבריהם עולה הבנה אחרת, וכך למשל כותב הטור המביא את דברי בעל **העיטור** (טור אור"ח תפג):

וצריך למכור מה שיש לו לקיים מצות חכמים... **לכן ימכור מה שיש לו ולהוציא הוצאות עד שימצא יין או צמוקים כמו שאדם צריך לחזר אחר לולב ואתרוג.**

4. ועונג שבת וכבוד שבת הם רק דוגמה לעקרון שנכון גם בשאר המצוות.

 הוכח מדברי הטור שהוא חולק על דרכו של הרב המגיד!

הטור כותב על הדין של מוכר כסותו 'כמו שאדם צריך לחזר אחר לולב ואתרוג', ומכאן שלדעתו דין מוכר כסותו נאמר בכל המצוות ולא דווקא במצוות פרסומי ניסא.

אם דין 'מוכר כסותו' נאמר בכל המצוות, איך נסביר זאת? איך נתמודד עם השאלה מהגבלת חובת ההשקעה לחומש? נראה שכדי לענות על השאלה עלינו לשוב לקושי שלמדנו בדף הראשון. הגמ' בקידושין דנה באדם שמוטל עליו לפדות את בנו ואת עצמו ויש לו רק חמש סלעים. הספק הוא האם עליו להשקיע אותם בפדיון בנו או בפדיון עצמו, אך ברור לגמ' שעליו להשקיע אותם בפדיון. רבותינו שאלו מה היחס בין סוגיה זו ובין היסוד של הגבלת החיוב לחומש מהנכסים, הרי אותם חמש סלעים הם יותר מחומש מנכסיו. נשוב על תשובת **החלקת יואב** שדן גם בקושי ממכירת כסות (חלקת יואב אונס ענף ז):

ועוד קשיא לן טובא דבטור אור"ח סימן תפ"ג גבי ד' כוסות כתב בשם בעל העיטור דמחויב למכור כסותו ולמה, הלא אינו מחויב לבזבז על מ"ע יותר משליש ממונו אפילו על מצוה עוברת. אשר על כן נלפענ"ד דהא דאין אדם מחויב ליתן כל ממונו עבור מ"ע הפירוש רק שאינו מחויב ליתן בעד הדבר יותר מכדי שויה כדי שיוכל לקיים המ"ע, אבל מה ששוה הדבר באמת בזה ודאי חייב ליתן כל ממונו בעדו, וזה אמרם המבזבז היינו ליתן יותר מכדי שויה, מה שאין כן בעד מה ששוה באמת, כמבואר בירושלמי קידושין ובריש פאה כבד את ה' מהונך אם יש לך אתה מחויב בהן ואם לאו אין אתה מחויב לחזר על הפתחים, הרי דכל מה שיש לו מחויב ליתן בעד מה ששוה המצוה הבאת ואף גם במבזבז נראה לי דאינו רק מן התקנה שהתקינו באושא (שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש)... היוצא ממה שכתבתי לדינא דבכל המצוות צריך ליתן כל ממונו בעד מה ששוה המצוה לכל העולם, רק לבזבז וליתן יותר ממה ששוה הדבר אין צריך.

מהי תשובת החלקת יואב? באיזה מקרה עסקו הראשונים שהגבילו את חובת ההשקעה הכספית במצוות?

לדבריו, הגבלת חובת ההשקעה נאמרה רק כאשר אדם נדרש להוציא על המצוה מעבר לשוויה הרגיל. למשל, במקום שבו אין ארבעת המינים ויש אנשים שמנסים לנצל את החוסר ומבקשים עליהם מחיר מופקע של אלפי דולרים. נשוב לדברי הרא"ש ונראה שפרשנות זו אכן עולה מפשטות דבריו: 'שמעינן שאין אדם מחויב לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת, ואפילו היא מצוה עוברת כגון אתרוג ולולב, וגמרא (בסוכה דף מא ב) חשיב גוזמא על ר"ג שהיא נשיא ישראל מה שנתן אלף זוז באתרוג אחד, וגם תיקנו חכמים המבזבז אל יבזבז יותר מחומש'. דברים אלו אינם סותרים אפוא את החיוב על העני למכור את כסותו כדי לקנות חפץ מצוה, שכן העני יקנה אותו במחירו הרגיל.

ח. כפי שראינו בדף הראשון, הביאור הלכה מיאן לקבל את צמצומו של החלקת יואב (תרונו ס"ק א):
אכן זהו נגד סתימת כל הפוסקים דמשמע שתפסו בפשיטות מסוגיא דב"ק וממעשה דר"ג שאין מחוייב לפזר הון רב לשום מצוה בכל אופן.

הביאור הלכה יישב את הקושיה מהסוגיה בקידושין בדרך אחרת, וכהקדמה לדברים נפגש במחלוקת בין הנימוקי יוסף והיד רמ"ה למהרש"ל. כחלק מפירושו לסוגיית בהידור מצוה עד שלישי⁵, כותב הנימוקי יוסף (ב"ק ד. בדפי הרי"ף):

עד שלישי משלו, כלומר צריך להוסיף שלישי מיגיעו ודוחק את חייו כדי להדר את המצוה. המהרש"ל שסובר כרב המגיד שדין מוכר כסותו נאמר רק במצוות פרסומי ניסא, חלק על כך (יש"ש ב"ק א, כד):

ולא נהירא, כי בודאי מי שחייו נדחקים אפילו שלישי אין צריך להוסיף בעבור הידור מצוה. ואפילו אפשר המצוה עצמה אין צריך לקנות אם חייו נדחקים. ואף שעוברת. דהוה ליה כהון רב שאין צריך לבזבז (שהרי אין לו כסף ובשבילו עלות המצוה היא יותר מחומש מנכסיו), לולי נר חנוכה וד' כוסות (שבהם יש דין מיוחד של מוכר כסותו) וכה"ג.

הביאור הלכה יישב את הקושיה מפדיון הבן לאור עמדת הנימוקי יוסף והיד רמ"ה (שם):
וצ"ל דהם מחלקין מסוגיא דקידושין להא דב"ק וסוכה באופן זה, דלפזר בהון רב אמנם אין מחוייב ומשום הטעם דשמא יעני ויצטרך לבריות וכמו שכתב הראב"ד, וזה לא שייך במי שאין לו רק חמש סלעים וכיוצא בזה ומתפרנס ממלאכתו, ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה וכן להיפך לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא. ומדברי הנ"י והרמ"ה מוכח גם כן הכי דאף במי שחייו נדחקין צריך להוציא אף בשביל הידור וכל שכן למצוה עצמה, וזהו דלא כדעת רש"ל שחולק על הנ"י והרמ"ה בזה וכתב דאפשר דאף לגוף המצוה אינו מחוייב כיון שחייו בדוחק דאצלו הוא כהון רב (שאצלו עלות המצוה היא יותר מחומש מנכסיו) אבל מסוגיא דקידושין הנ"ל (שחייבה אדם שיש לו חמישה סלעים להוציא אותם על פדיון הבן) לא משמע הכי, וכן מירושלמי הנ"ל מוכח גם כן רק דאינו מחוייב לחזור על הפתחים בשביל מצות תפילין וציצית וכו' אבל אם יש לו כדי לקנות תפילין וציצית וכהאי גוונא בודאי חייב ולא נחשב זה כהון רב (ואף דלמעלה צידדנו להלכה כהרש"ל היינו רק לענין הידור (שעני פטור מהידור) אבל לא לענין מצוה עצמה) ועיין בספרי אהבת חסד ח"ב פרק כ' אות ג'.

יישב את הקושיה על הטור לאור דברי הביאור הלכה.

מדברי הטור עלה כאמור שדין 'מוכר כסותו' נאמר בכל המצוות ולא רק במצוות פרסומי ניסא. הקשנו על כך מדברי הראשונים שהגבילו את חובת ההשקעה במצוות לחומש מהנכסים - הרי עבור העני הכסות היא יותר מחומש! לאור דברי הביאור הלכה ניתן לענות על הקושיה: לדבריו, ההגבלה נאמרה רק כאשר ההוצאה עלולה לשנות את מצב האדם ולהפיל אותו לעוני. כך הוא יישב את הקושי מהסוגיה בקידושין - אותו אדם מתפרנס כל שבוע מחדש ממלאכתו והוצאת חמש הסלעים לא תשנה את מצבו. נראה שגם מצב העני שימכור את כסותו לא ישתנה, שהרי הוא כבר נפל לעוני ומכירת הכסות לא תשנה את מצבו, ולכן הוא חייב לדעת הטור למכור את כסותו.

בדף זה עסקנו בעיקר בדין 'מוכר כסותו' ובמחלוקת הראשונים האם זהו דין מיוחד שנאמר רק בארבע כוסות ובנר חנוכה או עקרון כללי שנכון לכל המצוות. בדף הבא נתמקד יותר בשאלת החיוב לחזר על הפתחים.

מוכר כסותו ומחזר על הפתחים ב

א. בדף הקודם התחלנו לעסוק בשאלת חובת העני: האם עליו לחזר על הפתחים כדי שיהיה לו כסף לקנות חפצי מצוה? האם עליו למכור את כסותו? התמקדנו בעיקר בדין 'מוכר כסותו' שנאמר בארבע כוסות וחנוכה, ובמחלוקת האם זהו דין מיוחד שנאמר במצוות פרסום הנס או עקרון שנכון לכל המצוות. בדף זה נתמקד בע"ה יותר בשאלת החובה לחזר על הפתחים ונשוב תחילה בקצרה על חלק מהמקורות שנוגעים לכך שלמדנו בדף הקודם. כפי שראינו, הירושלמי בפאה מלמד שאדם אינו חייב לחזר על הפתחים כדי לקיים מצוה (פאה א, א):

דתני רשב"י אומר גדול היא כיבוד אב ואם שהעדיפו הקדוש ברוך הוא יותר מכבודו, נאמר [שמות כ יב] כבד את אביך ואת אמך ונאמר [משלי ג ט] כבד את ה' מהונך ממה את מכבדו ממה שיחנך מפריש לקט שכחה פיאה מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני וחלה ועושה סוכה ולולב ושופר ותפילין וציצית ומאכיל את העניים ואת הרעבים ומשקה את הצמאים אם יש לך אתה חייב בכולן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן, אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם בין שיש לך הון בין שאין לך הון כבד את אביך ואת אמך ואפילו אתה מסבב על הפתחים.

וכך פוסקים רבים בעקבותיו, ולמשל האליה רבה (כה, א):

גרסינן בירושלמי דפאה [פ"א ה"א] דאין מחויב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין וציצית.

אולם, מצד שני בארבע כוסות המשנה לימדה שגבאי הצדקה נותנים לעניים ארבע כוסות אפילו מן התמחוי¹, ורבנו יחיאל הסביר את החידוש (תוספות רבנו פרץ פסחים צט):

לכן נראה לה"ר יחיאל דמיירי שיש לו מזון ב' סעודות, ואמרינן מי שיש לו ב' סעודות לא יטול מן התמחוי, ואם לא בשביל ד' כוסות לא היה נזקק ליטול מן התמחוי, קמ"ל דיזדקק לתמחוי בשביל ד' כוסות, שיתנו לו גבאי צדקה אפילו מן התמחוי. וכן משמע בירושלמי דאמר ר' חייא בן יורדן לפי שאין ערב לו לאדם ליקח מן הקופה של צדקה וכאן אפילו מן התמחוי.

גם בנר חנוכה, עולה מדברי הרמב"ם שעני חייב לחזר על הפתחים (רמב"ם מגילה וחנוכה ד, יב):

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

השו"ע כותב כדברי הרמב"ם, והמשנ"ב מסביר את המילה 'שואל' (תרעא, ג):

שואל - על הפתחים או מוכר כסותו או משכיר עצמו אבל אינו מחויב בכל זה רק בשביל נר אחד בכל לילה.

מהו אפוא היחס בין הדברים? בדף הקודם נפגשנו עם דברי הרב המגיד לפיהם במצוות פרסומי ניסא מחמירים יותר ובהן עני מחויב למכור כסותו או לחזר על הפתחים (שם):

נראה שלמדו ממה שנתבאר פרק ד' מהלכות חמץ ומצה שאפילו עני שבישראל לא יפחות מד' כוסות והטעם משום פרסומי ניסא וכל שכן בנר חנוכה.

1. קופה מיוחדת ששימשה בדרך כלל רק את העניים ביותר.

כפי שראינו בדף הקודם יתכן שהמקור לחילוק זה בדברי הגמ' עצמה שחילקה בשיטת רבי עקיבא בין ארבע כוסות לכבוד ועונג שבת (פסחים ק"ב):
לא נצרכא אלא אפילו לרבי עקיבא, דאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות - הכא משום פרסומי ניסא מודה.
זוהי אפוא התשובה לקושיה מארבע כוסות ונר חנוכה: במצוות פרסום הנס מחמירים יותר ובהן צריך לחזור על הפתחים.

ב. הרמב"ם כותב דברים דומים לדבריו בחנוכה, 'אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק', גם בהדלקת נרות שבת (שבת ה, א):
הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק, ולא מצוה שאינו חייב לרדוף אחריה עד שיעשנה... אלא חובה, ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת, אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת.
וכך פוסק בעקבותיו **השו"ע** (אור"ח רסג, ב):

אחד האנשים ואחד הנשים, חייבים להיות בבתיהם נר דלוק בשבת; אפ"ל אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר, שזה בכלל עונג שבת הוא.
והנה, הדלקת נרות שבת אינה מצוות פרסום הנס, ובכל זאת אדם חייב לחזור על הפתחים כדי לקיימה, ומכאן שהחובה לחזור על הפתחים רחבה יותר! וכך שואל **הביאור הלכה** (תרנו, א):
ואגב אעורר פה במה שהיה קשה לי על מה שהעתיקו הע"ת והא"ר בסימן כ"ה ראייה מירושלמי שאין מהחייב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין וכדומה שאר מצות והלא קיימא לן דעל נר חנוכה וד' כוסות צריך לשאול על הפתחים כדי לקיימם אף שהם רק מצות דרבנן וכ"ש בעניינינו. ואפילו אם תאמר דמשום פרסומי ניסא תקנו רבנן כן, מה יענה בהא דקיימא לן לעיל בסימן רס"ג ס"ב דלנר שבת שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק הנר שזה בכלל עונג שבת הוא, והלא עונג שבת הוא רק מצוות עשה מדברי קבלה כמו שנאמר וקראת לשבת עונג ותפילין ושופר וכהאי גוונא הוא הכל מ"ע של תורה.

מהי קושיית הביאור הלכה מהחייב לחזור על הפתחים לצורך נרות שבת?

בעקבות קושיה זו, מתמודד **הביאור הלכה** עם הירושלמי ומפרש אותו אחרת (שם):
ומה שהביאו ראייה מירושלמי הנ"ל, לכאורה לאו ראייה היא בשנדקדק על לשון הירושלמי דקאמר ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית, מאי לשון ועושה דקאמר היה לו לומר לומר ויושב בסוכה ונוטל לולב ותוקע בשופר ולובש תפילין וציצית, וע"כ נלענ"ד דהירושלמי אזיל לשיטתו דאיתא שם בברכות פ"ט הלכה ג' העושה סוכה לעצמו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצינונו לעשות סוכה... העושה לולב לעצמו אומר ברוך אקב"ו לעשות לולב... וכן חושב שם מזוזה וכמה מצות, הרי דסובר הירושלמי דעשיית המצות הוא מצוה בפני עצמה מדמברך עליה (ועיין במנחות דף מ"ב ע"ב בתוספות דהירושלמי חולק בזה על הגמרא שלנו) ואינו יכול לפטור עצמו במה שיקנה תפילין או סוכה מחבירו במעותיו, ולזה קאמר הירושלמי דענין זה לא חייבתו התורה לעשות בעצמו הסוכה וכן ליקח קלף ולעשות מזוזה ובתים ופרשיות כי אם

כשיש לו, אבל אם אין לו לא חייבתו התורה בזה לחזור אחר עצים לסוכה וקלף לתפילין וכהאי גוונא אלא קונה במעותיו תפילין ומזוזה שעשו אחרים וכן בסוכה וכל המצות, דהעשייה אינה אלא הכשר, אבל עצם המ"ע ללבוש תפילין וכן כהאי גוונא בקיום שאר המצות מזה לא פטרתו התורה כלל שהוא חוב המוטל על גופו ולא גרע מנר של שבת ונר חנוכה וד' כוסות דמוכר כסותו כדי להשיגם. ואפילו את"ל דאין הדין שיצטרך לחזור על הפתחים להשיג מעות לקנות תפילין אבל על כל פנים מחוייב לחזור ולבקש מישראל שישאול לו תפילין לקיים המצוות עשה.

מהי כוונת הירושלמי לפי הביאור הלכה? באיזו חובה הוא עוסק?

הירושלמי עוסק לדבריו רק בחובת הכנת חפצי מצוה, דבר שנחשב כחובה לדעת הירושלמי שסבור שמברכים על הכנת חפצי מצוות. הפטור מחיזור על הפתחים, 'אם יש לך אתה חייב בכולן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן', נאמר להבנתו דווקא ביחס לחובה זו של הכנת חפצי המצוה, ולא ביחס למצוה עצמה.

חזור ולמד שוב את הירושלמי ופרש אותו לפי הביאור הלכה. הקשה על פרשנות זו!

ג. רבותינו האחרונים התקשו בדבריו, וכך כתב ר' אשר וייס (מועדים חנוכה עמ' פז):

וכתלמיד הדין לפני רבותינו הגדולים בקרקע, דבריו תמוהים בעיני, דאם כל הירושלמי בפאה דאם אין לו פטור מלעשות סוכה ושופר ותפילין, אבל לעולם חייב לסבב על הפתחים לקיים עיקר מצות סוכה ותפילין וכדו' בכל המצוות, מאי חומרא דכבוד אם ואם והלא דינה כדין כל המצוות כולן.

בעל שבט הלוי, הרב וזנר, הוסיף להקשות מפשטות הירושלמי (ד, ט):

בעניויותי הוא פ' שאי אפשר לאומרו בירושלמי דמדקאמר מפריש פאה וכו' ומ"ע וחלה ועושה סוכה ולולב וכו' מאכל העניים והרעבים וכו' אם יש לך אתה חייב בכל אלו ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן משמע להדיא דלענין עיקר חיוב קאי דבאין לו פטור דומיא הפרשת תרומה ולהאכיל העניים... אבל שיטת הירושלמי לא משמע כן אלא בכל אופן אין צריך לחזור על הפתחים.

מהן שתי הקושיות על פרשנותו של הביאור הלכה לירושלמי?

הביאור הלכה הגביל את פטור הירושלמי לחובת הכנת חפצי המצוה בלבד. אולם, שואלים רבותינו, אם אכן לכך כוונת הירושלמי אז מהי משמעות ההנגדה בין שאר המצוות לכיבוד אב ואם, 'אם יש לך אתה חייב בכולן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן, אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם בין שיש לך הון בין שאין לך הון כבד את אביך ואת אמך ואפילו אתה מסבב על הפתחים'. הרי גם בשאר המצוות אדם חייב במצוה עצמה בין שיש לו ובין שאין לו, והוא פטור רק מהדין הצדדי של הכנת חפצי המצוה, דין שלא שייך בכיבוד הורים? אלא ודאי שהירושלמי פוטר מעצם חיוב המצוה, ומובנת ההנגדה בין כיבוד הורים לשאר המצוות. שבט הלוי מוסיף

ושואל מההשוואה בין מתנות עניים וצדקה לסוכה ושופר ותפילין – כשם שבמתנות עניים וצדקה ותרומות ומעשרות פטור מעצם המצוה, כך גם בסוכה ושופר ותפילין!

ר' אשר וייס הוסיף להקשות שאלה עקרונית יותר על פרשנות הביאור הלכה. פרשנות זו לפיה הירושלמי עסק רק בחובת הכנת חפצי מצוה ולא במצוות עצמן, מניחה שלדעת הירושלמי יש חובה כזו, אך ר' אשר וייס חולק על הנחה זו (שם):

ועוד דהיכן מצינו מצוה לעשות תפילין ושופר וציצית וכדו', ובשלמא בסוכה יש אומרים דעשיית הסוכה הוי מצוה וכדמשמע בדברי רש"י במכות דף ח', וכתוב חג הסוכות תעשה לך, אך תפילין ושופר וציצית מאי איכא למימר... ומה שנתחדש בירושלמי בברכות אינו דיש מצוה לעשות סוכה תפילין וכו' אלא דיש ברכה על הכנת החפצא דמצוה. ובאמת אין כל פגם במי שיושב בסוכת חבירו ומניח תפילין של חבירו ואין בזה ביטול מצוה כלל, אלא דמ"מ העושה סוכה ותפילין מברך לשיטת הירושלמי על עשיית עצם החפצא והכשרתה למצוה.

ד. הקושי בפרשנות הביאור הלכה משיב את השאלה למקומה: מה בין שאר המצוות שבהן העני פטור מלחזור על הפתחים ובין ארבע כוסות, נרות חנוכה ונרות שבת? ראינו לעיל את הטענה שבמצוות פרסומי ניסא החמירו יותר, אך איך נסביר את החומרה בנרות שבת? גם להן דין מיוחד? מדוע? חלק מרבותינו הסבירו שאכן מוכרחים לומר שגם מצוות הדלקת נרות שבת היא מצוה חריגה בחומרתה. **האור שמח** טען שהרמב"ם למד זאת מהגמ' שאומרת שבת עדיפות על נרות חנוכה (אור שמח שבת ה, א):

מהא דאמרו פסחים קי"ב ע"א דאף על גב דאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, בכל זאת בד' כוסות משום פרסומי ניסא לא יפחתו לעני יעו"ש, ואמרו (שבת נג, ב) דנר ביתו עדיף מנר חנוכה, אף על גב דבנר חנוכה הוי פרסומי ניסא, שלום ביתו עדיף, כ"ש דמשום שלום ביתו שואל על הפתחים, וברור.

זאת ועוד, מדברי הגר"א עולה שחכמים החמירו לא רק בנרות שבת, אלא גם בעונג וכבוד שבת! נקדים לדבריו את הגמ' בפסחים (קיב):

תנא דבי אליהו: אף על פי שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו. מאי ניהו? – אמר רב פפא: כסא דהרסנא (משנ"ב: היינו דגים קטנים מטוגנין בשמן) כדתנן, רבי יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים.

היה ניתן להבין שכוונת הברייתא לדרוש מהאדם להתאמץ שלא תהיה שבתו חול לגמרי, ולהכין מכספו לפחות מאכל חגיגי אחד, 'אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו'. אולם, הגר"א הבין שכוונת הברייתא לחייב את העני לחזור על הפתחים בשביל אותו מאכל. הוא דן במקור החיוב לחזור על הפתחים לצורך נרות שבת (ביאור הגר"א רסג, ב):

אפ"ל. כ"ג ב' א"ר פשיטא לי (נר ביתו וקידוש היום נר ביתו עדיף) כו' וקידוש קודם לכבוד היום... וכבוד היום דבר מועט שוה לד' כוסות כמו ששנינו שם קי"ב א' פשיטא כו' תנא דבי אליהו (שצריך לחזור על הפתחים לצורך מאכל חגיגי לכבוד שבת).

אם נרות שבת חשובים מקידוש, וקידוש חשוב מכבוד שבת, וצריך לחזור על הפתחים בשביל כבוד שבת כפי שלימד תנא דבי אליהו, אז ודאי שצריך לחזור על הפתחים בשביל נרות שבת. במקום אחר, הגר"א לומד באופן דומה את החיוב לחזור על הפתחים לצורך נרות חנוכה (תרעא, א):

ואפילו עני כו'... תנא דבי אליהו אף על פי שאמרו עשה כו' אלמא דבר מועט לכבוד שבת צריך לשאול על הפתחים... ואמרינן שם דקידוש קודם לכבוד היום וכבוד לילה, ואמרינן בשבת שם דנר חנוכה קודם לקידוש היום.

לפי דרך זו יש לפרש בצורה מצומצמת את דברי רבי עקיבא שאמר 'עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות', כהנחיה שלא לבקש צדקה לצורך סעודת שבת חגיגית במיוחד, אך עדיין יש סף מינימלי של 'שבתיות' שכדי שלא לרדת ממנו יש להצטרך לבריות ולבקש צדקה. אולם, פוסקים רבים חולקים על הבנת הגר"א את הברייתא, 'אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו', ולדעתם היא קראה לאדם להתאמץ להכין מאכל חגיגי אחד מכספו, אך לא חייבה אותו להזדקק לבריות לצורך אותו מאכל – הרי רבי עקיבא אמר 'עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות', ואיך יתכן שהוא מחייב להצטרך לבריות בשביל מאכל שבת! נלמד את דברי המשנ"ב שישכמו ויוסיפו (רמב, א):

והנה בגדר מצוה זו יש ג' מאמרי חז"ל בזה (א) הא דאמרו דצריך לענוג בדגים גדולים וראשי שומן ותבשיל של תרדין שזה היה מאכל חשוב בזמניהם וכן בכל מקום ומקום לפי מנהגו יענוגוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג [ולפי שמן הסתם רוב בני אדם עיקר ענוגם בבשר ויין ומגדנות לכך איתא בסימן ר"נ ס"ב דירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכלתו]. (ב) הא דאמרו דאפילו דבר מועט שעשאו לכבוד שבת קיים מצות עונג שבת ואפילו כסא דהרסנא (היינו דגים קטנים מטוגנים בשמן) (ג) הא דאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וחילוק כל אלו המאמרים הוא באופן זה, דהיינו למאן דאפשר ליה צריך לכבדו כפי יכלתו, ומי שהשעה דחוקה לו ביותר היינו שאין לו רק מזון ב' סעודות לשבת בזה אמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות ואינו מחויב לא בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא, ומי שיש לו ממון כדי לקנות מזה מזון ג' סעודות ויותר מזה קצת מחויב להוציא אותן על שבת כדי שיקיים ג' סעודות וכסא דהרסנא.

ה. נפגש לסיום עם פירושו המיוחד של הרב רבינוביץ לדברי הרמב"ם על חיזור על הפתחים בנרות שבת. רבותינו הבינו כאמור שהרמב"ם מחייב לחזור על הפתחים כדי לקנות נרות, ונחלקו במשמעות הדבר: הביאור הלכה הקשה מכך על השיטה שהגבילה את החיוב לחזור על הפתחים למצוות פרסומי ניסא בלבד, שהנה בנרות שבת חייבים לחזור על הפתחים לצורך מצוה שאינה קשורה לפרסום הנס. לטענתו, יש ללמוד מחיוב זה שחייבים לחזור על הפתחים לצורך כל המצוות. אחרונים אחרים הקשו על דבריו, וטענו שגם מצוות נרות שבת היא מצוה מיוחדת וחריגה כנרות חנוכה וארבע כוסות. היד פשוטה הבין אחרת את דברי הרמב"ם בנרות שבת (ה, א):

אלא שזה אינו כי אמרו בשבת קיה, א: "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות", ומשמע שאם אין לו אלא הוצאות סעודה בלבד, לא יחזור על הפתחים כלל אפילו לצורך נר. מעתה מבואר דיוק לשונו הזהב של רבינו. לא כתב שישאל אדם על הפתחים ליקח לו נר. רק אם כבר הוכרח לשאול על הפתחים משום שאין לו מה לאכול, אזי יקח לו גם נר. כך הוא פירוש דבריו: אפילו אין לו מה יאכל ומוכרח לשאול על הפתחים שלא ימות ברעב, מכל מקום יפריש חלק ליקח שמן לנר שבת. ואין צריך לומר שאם יש לו משלו לאכול, ואינו צריך לשאול על הפתחים, ימעט באכילתו כדי ליקח לו נר שבת. אולם אם יש לו רק מעט מאד לאכול משלו, כך שאם יפריש לנר לא יישאר לו כדי אכילה אפילו בצמצום – על זה אמרו: "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות", ובחול העני אוכל בלא נר כמבואר ברש"י ברכות ב, ב: "משהעני נכנס לאכול פתו

במלה – שאין לו נר להדליק בסעודתו", ולפיכך מקדים לפני שהלילה מאפיל. וראה לקמן ל, יא: "יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום"..." השווה הלכות מגלה וחנוכה ד, יב: אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה, שואל או מוכר כסותו, ולוקח שמן ונרות ומדליק". זה מקביל למה שנאמר כאן. כיון שהוא זקוק לצדקה לאכול, ישאל גם לנר חנוכה.

חזור והתבונן בדברי הרמב"ם, 'אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת', מהי כוונת הרמב"ם לפי היד פשוטה? מתי אדם צריך לחזר על הפתחים לצורך נרות שבת? כיצד הוא מפרש את דברי הרמב"ם בחנוכה?

לדבריו, הרמב"ם כלל לא התכוון לחייב אדם לחזר על הפתחים לצורך הדלקת נרות שבת או חנוכה. הוא עסק באדם שאין לו מה לאכול ונזקק ממילא לשאול על הפתחים כדי שלא למות ברעב, ומאחר שהוא כבר מבקש צדקה אז עליו לבקש גם למטרות אלו. אולם, אדם שעוד לא התחיל לבקש צדקה, לא חייב לעשות זאת לצורך הדלקת נרות שבת או חנוכה.² פירוש זה מאפשר לענות תשובה אחרת על השאלה היסודית שמלווה אותנו, שאלת היחס בין הירושלמי שאומר שאדם אינו חייב לחזר על הפתחים לצורך מצוות ובין דברי הרמב"ם בחנוכה ובנרות שבת: אין מצוות חריגות ובכל המצוות אין חובה לחזר על הפתחים, גם במצוות פרסומי ניסא.³ הרמב"ם עסק רק באדם שכבר מחזר על הפתחים, וחייב אותו לחזר עוד בשביל המצוות, אך לא באדם רגיל שלא מחזר על הפתחים ומבקש צדקה, אדם שכזה פטור בכל המצוות, גם בארבע כוסות ובנרות חנוכה ושבת. יש אפוא שלוש דרכים בשאלת חובת חיזור על הפתחים לצורך מצוות – דרכו של הביאור הלכה הסבור שהחובה לחזר על הפתחים קיימת בכל המצוות; הדרך המחלקת בין שאר המצוות שבהן אין חובה ובין מצוות פרסומי ניסא ונרות שבת החריגות; ודרכו של היד פשוטה הסבורה שאדם שלא שואל על הפתחים לא חייב לעשות זאת גם לצורך מצוות פרסומי ניסא ונרות שבת.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. דתני רשב"י אומר גדול היא כיבוד אב ואם שהעדיפו הקדוש ברוך הוא יותר מכבודו, נאמר [שמות כ יב] כבד את אביך ואת אמך ונאמר [משלי ג ט] כבד את ה' מהונך ממה את מכבדו ממה שיחנך מפריש לקט שכחה פיאה מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני והלה ועושה סוכה ולולב ושופר ותפילין וציצית ומאכיל את העניים ואת הרעבים ומשקה את הצמאים אם יש לך אתה חייב בכלן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן, אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם בין שיש לך הון בין שאין לך הון כבד את אביך ואת אמך ואפילו אתה מסבב על הפתחים.

מהו העקרון היסודי שעולה מהירושלמי? מה פסק האליה רבה בעקבות עקרון זה?

2. נעיר שחילוק זה בין אדם שכבר נוטל צדקה ובין אדם שעוד לא התחיל ליטול, מופיע בדברי הראשונים במפורש גם בסוגייתנו. הראשונים דנים במקורות שמהם עולה שגבאי הצדקה נותנים לעני בשבת מזון לשלוש סעודות, הרי רבי עקיבא אמר עשה שבתך חול! בתשובה הם מחלקים בין אדם שעוד לא נוטל צדקה ובין אדם שכבר נוטל, שהגבאים צריכים לתת לו מזון לשלוש סעודות, וכך למשל כותבים התוספות בב"ב (ט): 'ונראה לרשב"א דבשביל סעודת שבת אין לו להתחיל וליטול אבל בשכבר צריך ליטול נוטל גם כדי לסעודת שבת'.

3. וגם בארבע כוסות הרמב"ם כותב רק שגבאי הצדקה נותנים לעניים ארבע כוסות, ולא כותב שאדם שלא נוטל צדקה צריך להתחיל ליטול בשביל ארבע כוסות.

2. מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

מה היחס בין העקרון שעלה מהירושלמי ובין דברי הרמב"ם? מהי תשובת הרב המגיד והפוסקים הרבים שהולכים בדרכו? מה מיוחד לפי דרך זו במצוות ארבע כוסות ונר חנוכה ומה הסיבה לכך?

3. הדלקת נר בשבת אינה רשות... אלא חובה, ואחד אנשים ואחד נשים הייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת, אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת.

מה קשה מדברי הרמב"ם האלו על הדרך שמחלקת בין כל המצוות למצוות פרסומי ניסא? מה למד מכך הביאור הלכה? כיצד הוא פירש את הירושלמי? מה הקשיים בפרשנות זו?

כיצד הפוסקים שהגבילו את חובת החיזור על הפתחים למצוות פרסומי ניסא, יסבירו את דברי הרמב"ם? הצג את דברי האור שמח וסכם את העולה לשיטתם.

4. הצג את הסברו של הרב רבינוביץ לדברי הרמב"ם בנרות שבת וחנוכה. סכם את שלושת הדרכים בחובת חיזור על הפתחים לצורך מצוות.